

prepoznatljivo mjesto u eur. povijesti vrtnje umjetnosti. Maksimir je jedan od prvih javnih perivoja u Europi i svijetu, stariji od mnogih svjetski poznatih javnih parkova o čijoj umj. vrijednosti svjedoče ugledni autori koji su se dokazali na uređenju carskih vrtova u Austriji.

Vrtovi ant. ladanjskih vila, rasprostranjeni duž jadranske obale, ali i po S Hrvatskoj, slični su onima u Italiji. Srednjovj. vrtovi dubrovačkoga kraja bili su pretežito korisni vrtovi (u starim dokumentima najčešće se nazivaju »ortum«) u kojima se uzgajalo bilje za prehranu i liječenje. Od druge pol. XIV. st. vrtovi postupno poprimaju i neka obilježja vrtova za ugodu. Pojavljuju se dva glavna tipa srednjovj. vrtova: građanski i samostanski. Pisani dokumenti potvrđuju postojanje građanskih vrtova izvan dubrovačkih zidina već u XIII. st. (uklesani lat. natpisi na kapelici obitelji Benešić na Gorici u Lapadu, poslije vlasništvu obitelji Crijević). Filip De Diversis 1440. u članku pod nazivom »Opis Dubrovnika« navodi u luci Gružu »plodne vinograde, veličanstvene palače i divne vrtove«. Do kraja 30-ih god. XV. st. u Gružu i nekim otocima bile su već izgrađene mnogobrojne ladanjske kuće s vrtovima; odrine vinove loze, poduprte najprije drvenim a poslije kamenim stupovima, davale su vrtovima osobit prostorno-arhitektonski izraz. U starim se dubrovačkim propisima spominju odrine ne samo u vrtovima nego i ispred kuća, a od XIII. st. u dubrovačkim se dokumentima spominje zanimanje vrtlara (ortolanus, ortorarius). Uz samostanske su zgrade postojala dva tipa vrta: korisni vrt gdje su se uzgajale voćke, vinova loza i povrće te klastarski vrt, rijetko namijenjen uzgoju korisnoga bilja, a češće namijenjen odmoru i meditaciji. Najstariji je u nas još uvijek postojeći srednjovj. klastarski vrt u franjevačkom samostanu Male braće u Dubrovniku. Klastar je dovršen sred. XIV. st. i ima obilježja romaničko-gotičke arhitekture. Osebnost mu daje jedna šetnica položena u smjeru S—J koja dijeli vrt u dva dijela četverokutna oblika. Staza je popločena kamenom i obrubljena po čitavoj duljini kamenom klupom s naslonom. Na juž. dijelu staze, uz stupove klastara, podignuta je u XV. st. fontana. Zbog svojih specifičnosti i izvornih vrijednosti te vrhunskih arhit. osobitosti, klastarski vrt Male braće ima eur. vrijednost. Na dubrovačkom je području još nekoliko očuvanih samostanskih klastara: dominikanaca iz XV. st. u Dubrovniku, franjevac iz XV. st. u Stonu, iz XVI. st. u Gružu, u Rožatu, u Lokrumu i na Mljetu.

Osobitu vrijednost unutar vrtnje umjetnosti imaju renesansni vrtovi ljetnikovaca na području nekadašnje Dubrovačke Republike. Osim na dubrovačkome području podižu se renesansni i renesansno-barokni vrtovi uz ljetnikovce u cijeloj Dalmaciji, ali ih ima znatno manje. Do danas su očuvani, makar i djelomično, Tvrdalj Petra Hektorovića u Starome Gradu na Hvaru, vrt ljetnikovca Hanibala Lucića u Hvaru, vrtovi ljetnikovca obitelji Španić, Ivančević i Lovričević-Foretić u Korčuli. Među mnogobrojnim iščezlim vrtovima ljetnikovaca spominju se perivoji hvarskoga književnika Marina Gazarovića na otoku Visu, pjesnika Jerolima Kavanjina u Sutivanu na Braču i dr. Premda je nastao i razvijao se pod utjecajem tal. renesanse, dubrovački je renesansni vrt ipak rezultat specifičnih pov., društvenih, kult. i prirodnih obilježja dubrovačkoga prostora. Njegova se ishodišta, osim u renesansnoj Italiji, nalaze u srednjovj. tradiciji dubrovačkih vrtova, u tradiciji ladanja i poljodjelstva te u dubrovačkoj srednjovj. tradiciji urbanističkoga planiranja. Bliža okolica Dubrovnika, vrlo uski kopneni pojas od Cavtata na J do Orašca na S te Elafitski otoci, prostor je s najvećom koncentracijom vrtova uz ljetnikovce; na cijelomu je dubrovačkom području zabilježeno oko tri stotine ljetnikovaca s vrtovima; očuvalo se sedamdesetak renesansnih vrtova, od kojih znatnije samo dvadesetak: perivoj (danas arboretum) Trsteno, vrt ljetnikovca Petra Sorkočevića na Lapadu, vrtovi Vice i Tome Skočibuhe u Suđurđu na otoku Šipanu, vrt Budislavić na Gornjemu Konalu u Dubrovniku, vrt Antuna Sorkočevića u Rijeci dubrovačkoj (Komolcu), Kabužičev vrt u Komolcu na Tinturiji, vrt Rastić u Rijeci dubrovačkoj i dr.

Najviše je vrtova uz ljetnikovce podignuto u XVI. st., a podizani su i tijekom XVII. i XVIII. st.; ima ih uz morsk obalu te u unutrašnjosti na blagim i strmim padinama. Određeni su gospodarskim potrebama (ljetnikovac je bio sjedište poljodjelske proizvodnje), ali i željom za ladanjem, dokolicom i ugodom; o ladanjskoj namjeni svjedoče lat. natpisi uklesani u kamenom portalu na ulazu u vrt ili u kamenim pločama u vrtu. Projektanti vrtova su nepoznati, a najčešće su bili domaći majstori što potvrđuju ugovori o narudžbi pojedinih arhit. dijelova vrta. Dubrovački je vrt pretežito ortogonalna oblika. Vidljivo je jedinstvo kuće i vrta što s pratećim objek-

tima ostvaruje arhitektonsku i funkcionalnu cjelinu u kojoj do izražaja dolaze kameni zidovi, stubišta, terase, vidikovci, odrine i dr. Površina vrta je malena, najčešće oko 5000 m², premda ima i manjih (ne manjih od 2000 m²) i većih vrtova (najveći je Trsteno od 18 174 m²). Vrt je najčešće četverokutna oblika; visok kameni zid pojačava dojam intimnosti, dok se pogledom na slikoviti krajolik postiže otvorenost i komunikacija. Vrtne staze ortogonalnoga rastera obložene su kamenim pločama, oblucima ili opekam. Vrtne namještaj, klupe, sjedala, stolovi, fontane, krune bunara, ispusti za vodu, posude za cvijeće, izvedeni su najčešće od korčulanskoga kamena. Prepoznatljiv element dubrovačkoga vrta je pergola (odrina) koja natkriva sve ili samo glavne šetnice, a rabila se u vrtovima na dubrovačkom području od ant. doba i zadržala sve do danas. Konstruktivni, ali i oblikovni element odrine su kameni stupovi koji stoje po rubovima staza na niskim kamenim zidovima i nose drvenu rešetkastu konstrukciju po kojoj se penje vinova loza; do poč. XVI. st. najčešće su oktogonali, a potom se češće rade okrugla presjeka. Kapituli su različiti — od jednostavnih do lisnatih, stiliziranih i s volutama. Kamen zidovi na kojima stoje stupovi odrine naglašuju geometrijsku ortogonalnu tlocrtnu sliku vrta; visina im je najčešće od pola do jednoga metra. Oni nastavljaju srednjovj. tradiciju klastarskih samostanskih vrtova; ono što je rubnjak od šimsira u tal. vrtu to je kameni zid u dubrovačkom vrtu. U XV. i XVI. st. terasa postaje nezaobilazni arhit. element dubrovačkoga renesansnog vrta. Osim vrtne terase specifična je i arhit. terasa (otvoreni prostor na visini prvoga kata ljetnikovca) koja obično završava paviljonom, a ako je veća, na njoj stoji kapelica. Ispod terase najčešće je cisterna za vodu ili orsan (prostor za spremanje lađa i ribarskog alata). U vrtu je katkada postojala i terasa-vidikovac kao slobodnostojeći objekt, najčešće na samoj obali, natkrivena odrinom ili krovom na stupovima. Zbog oskudice vode grade se fontane skromnih oblika. Najčešći je tip zidna fontana nalik na umivaonike (pila) kakvi se u renesansno doba nalaze u unutrašnjosti ljetnikovaca. Rijetke su samostojeće fontane kao npr. one u perivoju u Trstenu. Mnogi su ljetnikovci od XV. st. imali u vrtu ribnjak s morskim vodom, koji je kanalom bio povezan s morem. Obično četverokutna oblika, ribnjak je služio kao »vodeno ogledalo«, mrijestilište riba ali i za stvaranje svježine u vrtu. Do danas je očuvan ribnjak u vrtu P. Sorkočevića na Lapadu. Kamen i biljka dva su temeljna elementa dubrovačkoga renesansnog vrta. Dubrovački su pomorci i trgovci već u XI. st. plovili Sredozemljem i sa svojih putovanja donosili raznoliko, u Dubrovniku nepoznato, bilje, pretežno cvijeće. Najveći i najpoznatiji te u povijesnom, botaničkom i umj. smislu najvredniji od svih dubrovačkih renesansnih vrtova je perivoj obitelji Gučetić u Trstenu. God. 1948. proglašen je prirodnim rijetkošću, 1962. zaštićen kao arboretum, a od 1967. spomenik je kulture. Ljetnikovac i perivoj započinju se graditi 1494, a dovršeni su 1502. Specifičnost je toga vrta jednoosna tlocrtna kompozicija postavljena već u vrijeme nastanka perivoja, što se ovdje pojavljuje prije negoli u franc. renesansnom vrtu i svrstava Trsteno na istaknuto mjesto u renesansnoj vrtnoj umjetnosti. Bogatstvo bilja u perivoju treba zahvaliti obilju vode što se dovodi akveduktom sagrađenim 1492, koji završava špiljom (nimfejom) ukrašenom skulpturama. Izvorne renesansne skulpture nisu očuvane. Današnji izgled sa skulpturom Neptuna, dvjema nimfama i delfinom s konjskim poprsm fontana je dobila u XVIII. st. kada je obnovljen i cijeli perivoj. Od dubrovačkih renesansnih vrtova očuvali su se samo ostaci. Oštećenja, rušenja i uništenja vrtova i ljetnikovaca učestala su tijekom XX. st., ali su započela i znatno prije. Prvi potres 1520. oštetio je mnoge objekte i vrtove iz XV. st. Katastrofalni potres 1667. porušio je mnoge ljetnikovce i vrtove. Gubitkom samostalnosti Dubrovnika poč. XIX. st., nakon dolaska Napoleona, dubrovačka aristokracija počinje osiromašivati i pomalo propadati, a s njom i ljetnikovci i njihovi vrtovi. Tijekom XX. st. mnogi su vrtovi uništeni zbog urbanizacije, izgradnje cesta i nove stambene izgradnje koja se širila i na površine vrtova. Mnogobrojni su ljetnikovci i vrtovi izgubili vrijednost u drugoj pol. XX. st. zbog pogrešno odabrane namjene.

Barokni su vrtovi bili razmjerno rijetki i skromni u usporedbi sa sličnim srednjovj. primjerima. U S Hrvatskoj nastalo znatno više baroknih vrtova negoli uz jadransku obalu. Razlog tomu treba tražiti u renesansnoj tradiciji vrtova koja će se u Dalmaciji zadržati sve do XIX. st. Jedan je od rijetkih baroknih vrtova u Dalmaciji (premda s renesansnim elementima oblikovanja) vrt ljetnikovca Bozdari-Škaprlenda u Rijeci dubrovačkoj. Tragovi barokne vrtnje umjetnosti u S Hrvatskoj nalaze se ponajprije uz